

بسمه تعالی

شیوه‌های یاددهی مفاهیم دینی برای کودکان ۴-۷ ساله

وحیده قیّم‌کار^۱

چکیده

تبیین شیوه‌های یاددهی مفاهیم دینی برای کودکان نیازمند رویکرد حساس می‌باشد. با توجه به تحقیقاتی که روانشناسان بزرگ انجام داده‌اند و احادیث و روایاتی که در این مورد گفته شده است، مهمترین نکات پیرامون آموزش دینی کودکان، فطری بودن آن است و نیازمند محیط مناسب می‌باشد. هفت سال اول عمر انسان به عنوان سید، آقا یاد شده است و حائز اهمیت بیشماری می‌باشد. محتوای آموزش باید با مسائل روز و مورد نیاز فراگیران باشد و با توجه به شرایط محیطی و اجتماعی، ارتباط ایجاد کرده تا جذابیت بیشتری پیدا کند. مفاهیم دینی به روش انتزاعی نبوده، بلکه روش غیر مستقیم و داستان‌گویی همراه با بیان واقعیات پاک دینی برای کودکان فراهم شود. درضمن، مفاهیم دینی تدریجی و مداوم باشد. مقاله به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است و تاکید دارد که سن و درک کودک مدنظر باشد و مربی با صبر و حوصله به سوالات کودک جواب بدهد. آموزش همراه بازی را در هفت سال اول کودک، توصیه می‌کند و سرانجام بازی مادر محور در محیط قرآنی به یادگیری و تجربه ختم می‌شود و لذت بیشتری برای کودک به ارمغان خواهد داشت.

کلیدواژه: شیوه، یاددهی، آموزش، مفاهیم دینی، مربی، تاثیرگذار، کودک.

^۱. سطح ۲ حوزه علمیه صادقیه تبریز

مقدمه

اگر توفیق کار فرهنگی و قدم زدن در مسیر هدایت نسل کودک را خواهانید، چاره‌ای جز اینکه در انتقال معارف دین، جذابیت را در نظر داشته باشید. «فَإِنَّ النَّاسَ لَوِ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَا تَتَّبِعُونَا؛ همانا اگر مردم زیبایی‌های کلام ما را دریابند حتماً از ما تبعیت خواهند کرد.»^۱

یکی از مسئولیت‌های والدین در زندگی، پرورش‌های روحانی و ایمان کودکان است. در نظر اسلام ادب و تربیت فرزندان از تامین نیازهای جسمانی آنان ارزنده‌تر است. علی علیه السلام می‌فرماید: «ما نَحَلَ وَالِدٌ وَلَدَهُ أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ؛ حسن بخشش و تفضل هیچ پدری به فرزندش بهتر از عطیه ادب و تربیت پسندیده نیست»^۲. و نیز می‌فرماید: «لا میراث کالادب»^۳. هیچ ارثی برای فرزندان بهتر از ادب و تربیت نیست.

از این رو لازم است پدران و مادران و نیز معلمان که همان نقش والدین را نسبت به شاگردان خود دارند، به مسئولیت شرعی خویش آگاه باشند و در پرورش ایمان و اخلاق فرزندان، کمال جدیت و پوشش را اعمال نمایند. تعلیم و تربیت کودک یکی از مسائل مهم مذهبی و علمی است. دست‌اندرکاران این مهم باید وظایف خود را در این زمینه به خوبی فراگیرند و در مقام عمل به کار بندند.

از نظر اسلام ریشه‌ها و عوامل مهم و موثر در تربیت را حتی باید از دوران انتخاب همسر تا انعقاد نطفه و بارداری مورد توجه قرار داد، چرا که اعمال و گفتار و روحيات پدر و مادر در دوران پیش از تولد فرزندشان در آینده کودکان تاثیر به بسزایی دارد. به این جهت در میان احادیث توصیه‌ها و سفارش‌هایی بسیار وجود دارد که ما را به دقت و توجه در این مقاطع زمان حساس هوشیار می‌سازد، همچنین آداب و سنت‌های گوناگون که اسلام در این زمینه مطرح می‌کند، گواه این معناست.

پس از تولد کودک نیز باید این هوشیاری و آگاهی استمرار پیدا کند. عمل به مراسمی چون گفتن اذان و اقامه در دو گوش او کام برداشتن با تربت امام حسین علیه السلام و نام نیکو... گواه این مهم است. نخستین شرط تربیت صحیح و پرورش شخصیت کودکان به تعلیم و تربیت دینی نیز بخشی از آن را شکل می‌دهد. دسته‌ای از روایات، بیست ساله نخست عمر را

^۱ صدوق، عیون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۳۰۷.

^۲ نوری، مستدرک الوسائل، ص ۶۲۵.

^۳ آمدی، غرر الحکم، ص ۸۳۱.

به سه بخش تقسیم نموده و مقتضیات هر کدام را بیان داشته اند. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «الْوَلَدُ سَبْعُ سِنِينَ وَ عَبْدٌ سَبْعَ سِنِينَ؛ کودک هفت سال آقا و سرور است و هفت

سال زیر دست و فرمانبردار و هفت سال وزیر و مشاور (پدر و مادر) است.^۱»

در هفت سال اول باید آزاد باشد که بازی کند، باید عواطف و احساسات صحیح او را رشد داده و با رفتار خوب و گفتار پسندیده او را پرورش داد و بدون توقع اطاعت از او، سعی کرد که با عمل و گفتار صحیح از حس تقلیدش بهره جست.

نکته‌ای که در همه مراحل باید مدنظر قرارداد، این است که محتوای آموزش را باید با مسائل روز و مورد نیاز فراگیران و نیز شرایط محیطی و اجتماعی آنها مرتبط و نزدیک کرد تا جذابیت و کاربرد بیشتری پیدا کند. همان گونه که حضرت علی علیه السلام در گفتار ۲۴۰ خود می‌فرماید: « لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آدَابِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْرِ زَمَانِكُمْ؛ فرزندان خود را به عادات و آداب خود مجبور نکنید زیرا آنها برای زمانی غیر از زمان شما خلق شده‌اند.^۲»

از جمله مهم‌ترین نکاتی که پیرامون آموزش دینی کودکان در روایات آمده است، مسئله فطری بودن توجه به خدا و دین است. « كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ حَتَّى يَكُونَ أَبَوَاهُ يَهُودًا نَحْنُ وَ يُنَصْرَانِهِ؛ هر نوزادی با فطرت خدایی به دنیا می‌آید و پرورش می‌یابد، مگر اینکه پدر و مادر او را به سوی یهودی‌گری یا مسیحی‌گری بکشاند.^۳»

مفاد این قسم از احادیث این است که اساس اولیه پذیرش دین در فطرت تمام کودکان وجود دارد و کودک از همان خردسالی به یک قدرت و نیروی مافوق که می‌تواند نیازمندی‌هایش را برطرف سازد توجه دارد. از این رو پدر و مادر و مربیان او وظیفه دارند که محیط مناسبی را برای او به وجود آورند تا عقایدی که ریشه‌های آن در فطرتش نهاده شده است به تدریج ظهور و تکامل یابند.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. شیوه

طور و عمل و طرز و روش و قاعده.

^۱ فلسفی، مکارم اخلاق، ج ۸، ص ۱۱۵.

^۲ نهج البلاغه، گفتار ۲۴۰

^۳ مجلسی، بحار الانوار، ج ۳، ص ۲۸۱.

(برهان) طور، رسم، طریقه، سبک، اسلوب، روش، نهج و تیره، نسق، سان، گون، گونه....
روش در اصطلاح به معنای «راه انجام هر کاری» است. از اینرو مقصود از روش در این بحث سازوکارها و شیوه‌های ایجاد یا دگرگون‌سازی رفتار و ویژگی‌های کودک^۱.

۱-۲. یاددهی

۱- یاد دادن ۲- تعلیم، تربیت؛ مترادف پرورش، تحصیل، تدریس، تعلم، تعلیمی، تعلیمات، درس، فراگیری، یادگیری^۲

۱-۳. آموزش

در کتاب‌های لغت فارسی به معنی یاد دادن، تعلیم و آموختن در اصطلاح، برای آموزش تعریف‌های متعددی شده است.
راغب در مفردات می‌نویسد: آموزش آن است که با تمرین و تکرار زیاد از آن اثری در ذهن و نفس دانش‌آموز پدید می‌آید^۳.

۱-۴. مفاهیم دینی

مغز از دین در این پژوهش دین اسلام است نه مطلق دین و نه هرگونه معرفتی که منشا الهی و شهودی دارد. برای این اساس محتوای دین اسلام به سه بخش تقسیم می‌شود: اعتقادات اخلاق و احکام (قوانین) مقصود از دین در این پژوهش دین اسلام است نه مطلق دین^۴.

۱-۵. مربی

پرورنده، تربیت کننده، پرورش دهنده: مربی الفضلا محب الاتقیا^۵.

۱-۶. تاثیرگذار

اثرگذار، موثر، متضاد تاثیرگذاری یا تاثیرپذیر برابر پارسی، کارساز^۶.

^۱. دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۷، ص ۲۲۹.

^۲. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۵۸۰.

^۳. دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ص ۱۴۳.

^۴. معین، فرهنگ معین، ج ۳، ص ۲۹۰۸.

^۵. معین، فرهنگ معین، ج ۳، ص ۲۷۲۲.

^۶. معین، فرهنگ معین، ج ۱، ص ۷۵۳.

۱-۷. کودک

مترادف کودک: بچه، جوان، خردسال، صبی، طفل، نوباوه، نوجوان. کودک یا بچه به انسان خردسال (دختر و پسر) گفته می‌شود. برا بر دیگر کودک در زبان فارسی واژه بچه می‌باشد. واژه کودک از ریشه پهلوی کوک به معنای کوتاه می‌باشد و با واژه‌های کوتاه و کوچک هم‌خانواده می‌باشد.^۱

۲. شیوه های آموزش معارف اسلامی به کودکان

عمده‌ترین کار در آموزش دینی خردسالان، این است که مفاهیم خام الهی و انسان انگاری فیزیکی آنان را تغذیه کرد، به گونه‌ای که وی خام بودن تفکر خود را در ارتباط با مفاهیم دینی تصفیه نماید، البته این امر باید در حوزه محدودیت‌های تجربی و توانایی‌های او صورت پذیرد. یکی از مهم‌ترین وظایف معلمان در این زمینه این است که در برخورد با این برداشت‌های خام و نیز پاسخگویی به سوالات کودکان درباره خدا و سایر موجودات مجرد و مفاهیم فوق طبیعی به گونه‌ای عمل کنند که جلوه‌های خام و مادی متصور خردسالان نفع شود، اما به سبب آنکه آنها ظرفیت درک و دریافت حقایق انتزاعی این مفاهیم را ندارند، نباید برای زدودن این تصورات خام به بیان صفات و ویژگی‌های انتزاعی و فوق طبیعی آنها روی آورد. برای نزدیک‌تر کردن برداشت‌های کودکان به حقایق این مفاهیم در مرحله بعد می‌توان آنها را به تجارب محدودشان ارجاع داد، به عنوان مثال وقتی خردسالی می‌پرسد: خدا چیست و کجا زندگی می‌کند؟ تحقیقات انجام شده پیرامون مفهوم خدا در نزد این محدوده نسبی به ما کمک می‌کند که پیش بینی نماییم در ذهن او خدا با هیئتی انسانی و خصوصیتی همچون یک بشر در زندگی ترسیم شده است، از این رو در پاسخ با بیانی سلبی می‌گوییم: خدا مثل ما نیست، سر و دست و پا و بدنی مانند ما ندارد. او مثل ما که در یک خانه زندگی می‌کنیم و غذا می‌خوریم و آب می‌آشامیم و لباس می‌پوشیم، زندگی نمی‌کند. او را نمی‌توان دید یا لمس کرد و غیره....» اما نباید پا را از این فراتر نهاده وارد جنبه‌های اثباتی قضیه شد، به خصوص آنکه این مسئله ما را به وادی مفاهیم انتزاعی و فوق طبیعی خواهد کشاند. زدودن تصورات خام از تفکر کودکان در سنین بالاتر نیز باید مد نظر قرار گیرد بخصوص آنکه می‌توان آنها را

^۱. معین، فرهنگ معین، ج ۳، ص ۲۱۳۲.

۵-۵ آراستگی ظاهر

ظاهر آراسته در صورت و لباس حاکی از نزد مربی است و باعث جلب توجه بیشتر دانش آموزان و مخاطبین و الگوگیری غیر مستقیم می‌شود.

۵-۶ مثبت نگری

روحیه ی مثبت نگری در مربی، روحیه امید را در مخاطبین نهادینه کرده و راه به سوی آینده را بر ایشان هموار می‌سازد. به کارگیری کلمات و جملات مثبت و افعال، ما می‌توانیم، می‌شود، موفق می‌شویم و جملاتی از این قبیل، از نشانه‌های مثبت نگری است.

۵-۷ اخلاق نیک

« وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ؛ و اگر خشن و سنگدل بودی از اطراف تو پراکنده می‌شدند.»^۱ و می‌خوانیم «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ؛ و تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری»^۲.

درس معلم اربودزمزمه‌ی محبتی جمعه به مکتب آورد طفل گریزپای را^۳

۶. ضرورت و اهمیت بازی

خوب است، بدانیم زندگی برای کودکان همین بازی است و بس. بازی کودکان آنقدر مهم و دارای هویت و استقلال است که نباید آن را موقوف به انجام دادن عمل دیگری کرد. بازی اگر از تکلیف مدرسه و کار منزل مهمتر نباشد، کم اهمیت‌تر از آن هم نیست. کودکان از طریق بازی به حواس خود مهارت می‌بخشند و به میزان توانایی و نیز نقاط ضعف خود پی می‌برند. از طریق بازی با کودکان می‌توان دریافت که او فردی تواناست یا ضعیف. فعالیت‌های کودکان در بازی متجلی می‌شود و آنها نیازها و احساسات خود را در بازی‌ها بروز می‌دهند و در جریان بازی هدف‌ها را جستجو می‌کنند، هرچه محیط غنی‌تر و شناخت در مورد بازی بیشتر باشد «بازی کودکان» معنای کامل‌تری دارد. والدینی که بازی کودکان را محدود می‌کنند باعث می‌شوند تا خلاقیت کودکان کم شود از طرف دیگر هیجانات پنهان او تخلیه نشود و در آینده

^۱. آل عمران: ۱۵۹

^۲. قلم: ۴

^۳. محمودی، شیوه‌های جذاب‌سازی کلاس‌های معارف دینی، ص ۳۰-۳۱.

دچار مشکل جدی گردند. امام کاظم علیه السلام می‌فرمایند: «بازیگوشی (شدت شادی، شیطننت) بچه‌ها در دوران کودکی پسندیده است چون در بزرگواری بردبار می‌شوند.»^۱ کودک نیاز به اجتماعی شدن دارد و بازی فرصت مناسبی به آنها می‌دهد تا رفتارشان را با دیگران هماهنگ کنند. افزایش مهارت توانایی حل مسئله، رشد زبان و زبان آموزی آفرینندگی، رشد اندام، مانع انزوا و بیرون ریختن ناراحتی‌ها... هم در بازی کودکان متجلی می‌شود. کودکان با بازی کردن با کودکان دیگر رقابت می‌کنند، مسابقه می‌دهند و رمز و راز و پیام‌های مخفی بازی را درک می‌کند و توانایی اختراع را دارند.^۲

^۱. ری شهری، میزان الحکمه، ص ۳۵۳۷.

^۲. زاهدی، شخصیت‌سازی کودکان زیر ۷ سال در اسلام، ص ۳۵.

نتیجه‌گیری

یکی از مسائلی که برای کودکان ما مطرح است، مسئله دین و مذهب و مقدار و کیفیت دین‌باوری کودکان است. در رابطه با چگونگی آموزش مفاهیم دینی به کودکان اختلاف نظرهایی وجود دارد. عده‌ای معتقدند پیش از بلوغ نباید به کودک آموزش دینی داد و گروهی عکس این نظر را معتقدند. از نظر اسلام، به ویژه بر اساس سیره و رهنمودهای معصومان علیهم السلام آموزش مفاهیم دینی از هنگام تولد شروع می‌شود و آموزش در دوره کودکی پایه و اساس در دوره‌های دیگر است. از طرفی، آموزش صحیح و موثر بودن در نظر گرفتن توانایی ذهنی کودک نامطلوب نیست و ممکن است کودک را نسبت به یادگیری دلسرد و یا در یادگیر او اختلال ایجاد نماید. از این رو، آموزش مفاهیم دینی به کودکان گرچه امری بسیار مقدس و والا است، اما موفقیت در آن، در گرو آگاهی و شناخت اصول و روش‌های آموزش متناسب با آن است. بنابراین، آنچه باید بدان توجه داشت و این نوشته نیز در پی آن می‌باشد، این است که درک و برداشت کودک از مفاهیم دینی با بزرگسالان یکسان نیست؛ آنان در حد ظرفیت ذهنی خود مطالب دینی را می‌فهمند و بر آن اساس، جهان‌بین خود را می‌سازند. با توجه به فرموده رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله: «ما پیامبران موظفیم با هر کس مطابق درک و فهم او صحبت کنیم». هدف در این مقاله دستیابی به روش‌ها و شیوه‌های موثر و مناسب مفاهیم دینی به کودکان ۴ الی ۶ ساله با در نظر گرفتن سن و درک کودک و ایجاد فضای مثبت و دوستانه برای یادگیری، بدون اجبار و فشار می‌باشد و این یادگیری باید بتدریج و مداوم و پاسخگویی به سوالات کودکان با صبر و حوصله و احترام به تفاوت‌های فردی کودکان در یادگیری و همکاری و مشارکت خانواده در یادگیری مفاهیم دینی باشد.

فهرست منابع و مآخذ

قرآن کریم

نهج البلاغه، ترجمه عمران علیزاده

الف) کتب فارسی

- ۱- احمدی، محسن، روانشناسی و تربیت کودک، اصفهان: انتشارات شهید فهمیده، چاپ سوم، ۱۳۸۶.
- ۲- امنیت، ابراهیم، آیین تربیت، قم: انتشارات اسلامی، چاپ پانزدهم، ۱۳۷۵.
- ۳- باهنر، ناصر، آموزش مفاهیم دینی همگام با روانشناسی رشد، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ پنجم، ۱۳۷۸.
- ۴- بیتز، باب، روانشناسی یادگیری در آموزش، مترجم: فریبرزدرتاج، تهران: انتشارات علم، چاپ اول، ۱۴۰۱.
- ۵- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ج ۳، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ بیست و دوم، ۱۹۳۱.
- ۶- زاهدی حق، حسن، شخصیت سازی کودکان زیرهفت سال در اسلام، تبریز: انتشارات عاصم، چاپ اول، ۱۳۹۴.
- ۷- فلسفی، محمدتقی، مکارم الاخلاق، تهران: انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ پانزدهم، ۱۳۹۷.
- ۸- فلسفی، محمدتقی، کودک ج ۱-۲، تهران: انتشارات هیات نشر معارف اسلامی، ۱۳۶۴.
- ۹- قائمی، علی، پرورش مذهبی و اخلاق کودکان، تهران: انتشارات امید، ۱۳۷۰.
- ۱۰- محمودی، حسن، شیوه های جذاب سازی کلاسهای معارف دین، قم: انتشارات همای غدیر، چاپ چهارم، ۱۳۹۷.
- ۱۱- مصباح یزدی، محمدتقی، آموزش عقاید، ج ۱-۲، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰.
- ۱۲- معاونت تربیتی و آموزشی امام خمینی (ره)، خانواده پویا، قم: انتشارات زلال کوثر، چاپ یازدهم، ۱۳۹۴.
- ۱۳- معین، محمد، فرهنگ معین، تهران: زرین، ۱۳۸۶.

۱۴- عظیمی، سیروش، روان شناسی کودک، انتشارات معرفت، ۱۳۶۹.

ب) کتب عربی

۱۵- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، دمشق: دارالقلم، ۱۴۱۶.

۱۶- صدوق، ابن باویه، عیون الاخبارالرضا، قم: انتشارات جمکران، چاپ سوم، ۱۳۹۳

۱۷- نوری، حسین، مستدرک الوسائل، بیروت لبنان: انتشارات موسسه آل البیت علیهم السلام لاحیاء التراث، چاپ اول، ۱۴۰۸ ق.

۱۸- تمیمی آمدی عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، انتشارات موسسه فرهنگی دارالحديث، چاپ هشتم، ۱۳۹۵.

۱۹- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، تهران: انتشارات اسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۸۶.

۲۰- حرعاملی، محمد بن حسن، وسایل الشیعه ج ۱۵، بیروت لبنان: انتشارات موسسه آل البیت علیهم السلام لاحیاء التراث، ۱۳۶۷.

۲۱- ری شهری، محمد، منتخب میزان الحکمه، قم: مرکز تحقیقات دارالحديث، ۱۳۸۱

۲۲- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، مترجم: حسین استاد ولی، تهران: انتشارات دارالثقلین، چاپ چهارم، ۱۳۹۳.